

Kirkkotila vanhoissa suomalaisissa puukirkoissa

Merja Härö & Eeva Maija Viljo

doi.org/10.23995/tht.142474

Katsauksen kohteena on suomalaisten 1700-luvulta 1800-luvun puoliväliin rakennettujen puisten keskeiskirkkojen tilanmuodostus. Käsiteltävät tyytit ovat sisäviisteinen ristikirkko, “pyörökirkko” eli 12-kulmainen kirkko ja kaksoisristikirkko eli kahtamoinen. Esimerkkeinä ovat pohjalaisten Rijfien “rakennusyrityksen” 12-kulmaiset kirkot ja Johan ja Matthias Salosen sekä David Rahikaisen Kaakkois-Suomeen rakentamat kahtamoiset. Nämä kirkkotyytit edustavat suunnilleen samanaikaisia puurakennustaidon paikallisia innovaatioita. Niiden tausta on Ruotsin 1600-luvun arkkitehtien (Jean de la Vallée, Nicodemus Tessin vanhempi ja Nicodemus Tessin nuorempi) keskeiskirkkokokeilut. Sisäviisteinen ristikirkko, joka myös palautuu 1600-luvulle – esimerkkinä Kungsörin kirkko – oli rakennushallinnon Suomessa suosima tyyppi. Tilaa katsotaan tässä sen rajoja tukevista rakenteista käsin ja esitetään, että näiden puukirkkojen rakentajat kehittivät niitä tarkoituksella luoda vaikuttavia kirkkotiloja.

Avainsanat: *Kirkkotila, puukirkko, keskeiskirkko, pyörökirkko, kaksoisristikirkko, kahtamoinen, sisäviisteinen ristikirkko.*

Me kristityt rakennamme kirkkomme korkeiksi niin, että niihin sisälle astuessa tuntee olonsa ylennetyksi ja sielunsa vapaaksi miettimään Jumalaa.

Antonio di Pietro Averlino alias Filarete (1400–1469)¹

Suomalaisten puukirkkojen rakentajat näyttävät ajatelleen, kuten Filarete, renessanssin ensimmäinen ihannekaupunkisuunnitelman laatija, että kirkkotilan piti olla korkea, minkä voi todeta vaikkapa Petäjaveden vanhassa kirkossa tai Pieksämäen ja Puumalan kirkoissa. Niihin astuessa ei ensin huomaa niinkään tilan rajaajia, seiniä ja kattoa, vaan tuntee joutuneensa ikään kuin uuteen, ennakoimattomaan avaruuteen. Vaikutelma ei ole satunnainen vaan tarkoituksella tuotettu.

Minkälainen sitten on “ylennetyyn tunteen” herättävä korkea tila? Lähestymme tätä moniulotteista kysymystä toteamalla, että jos on tila, on aina myös rakenne. Ulkoista avaruutta ja luontoa lukuun ottamatta kaikki tilamme ovat yleensä rakennettua tilaa. Niitä on mahdollista tarkastella selvittämällä aineellista muotoa ja rakennetta, jolle tilan kokeminen perustuu. Tarkastelemme tässä kirkkotilaa muutamien esimerkkien valossa, kolmen tekijän kannalta: sisätilan muodostus ja päivänvalo sen rakentajana sekä kirkkorakennuksen suhde sen ulkopuoliseen maisemaan.

Tarkastelumme rajoittuu joihinkin Ruotsin, siis myös Suomen, kirkkoarkkitehtuurissa esiintyneisiin tyyppeihin ja muotoihin. Pohjakavaojen mukaan luokiteltuina rakennukset ovat keskeiskirkkoja ajoittuen suunnilleen 1630-luvulta 1860-luvulle. Ristikirkko yksinkertaisena

1 Rudolf Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, Columbia University Studies in Art and Archaeology 1 (New York: Random House, 1965), 10. Kiitämme Maunu Häyrystä hänen avustaan artikkelin toimitustyössä.

kreikkalaisena ristinä hallitsi tuolloin pitäjänkirkkojen rakentamista. Kirkkoarkkitehtuurissamme esiintyy kuitenkin vuoden 1800 tienoilla innovaatioita sekä idässä että lännessä. Vertailun vuoksi otamme tässä esiin sekä läntisen “pyörökirkon” eli sen lamasalvostekniikkaan sovelletun monikulmioisen variantin että ristikirkkoa rakenteellisesti haastavamman muodon, Itä-Suomessa suositun kaksoisristikirkon eli kahtamoisen.² Edellisten rinnalla on kiinnostava rakennushallinnon taholta introdusoitu kreikkalaisen ristin ja kahdeksankulmion yhdistelmä eli sisäviisteinen ristikirkko. Kahden jälkimmäisen kirkkotyyppin kohdalla seuraamme Ville Lukkarisen tutkimusta rakentajasuku Kuorikosken kirkoista ja Paula Mäkelän tutkimusta rakentajasuku Rijfin toiminnasta. Kaksoisristikirkkojen kohdalla pohjana on oma julkaisumme Savitai-paleen Rahikkalan rakennusmestarien, Johan Salosen (1739–1807/1811), Matthias Salosen (1761–1823) ja David Rahikaisen (1795–1858) kirkoista.³ Tämä katsaus perustuu yleisesti Lars Petterssonin (1918–1993) puukirkkotutkimuksiin, joiden tulokset hän on koonnut *Ars – Suomen taiteen* osissa 2–4 ilmestyneissä artikkeleissaan.

Lutherilaisen puhdasoppisuuden ajan kirkkotila Ruotsissa (ja Suomessa)

Reformaation vaikutus kirkkotilaan alkoi Ruotsissa näkyä laajemmin 1600-luvulla. Protestantinen usko vakiintui tuolloin puhdasoppiseksi

2 Länsi-Suomen ainoa kaksoisristikirkko on Loh-tajan kirkko (1768).

3 Ville Lukkarinen, “Niinsanottujen Engel-kirkkojen probleema,” *Suomen museo* 94 (Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1987); Paula Mäkelä, *Kirkkorakentajasuku Rijf: pohjalaisen kirkkorakentajasuvun rakennus- ja suunnittelutuotanto sekä toiminta kustavilaisen aikakauden Suomessa*, Jyväskylä Studies in the Humanities 274 (Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2015); Merja Härö & Eeva Maija Viljo, “The Peasant Master-Builders’ Double Cross-Church,” *Iconographisk Post* 2022, nro. 3/4 (2023): 87–142.

Kuva 1. Lappeen kirkko, välikattoholvin kupu ja vetoparruja. Kuva: E. M. Viljo 2012, kaikki oikeudet pidätetään

lutherilaisuudeksi, joka määriteltiin vuoden 1686 kirkkolaissa. Valtakunnalle tuli yhteinen tunnustus ja kirkkojärjestys, jonka mukaan kuningas oli kirkon pää. Laissa säädettiin myös kaikissa maan kirkoissa noudatettavasta jumalanpalvelusjärjestyksestä.⁴

Jumalanpalvelukseen osallistuminen oli pakollista. Lutherilaista kristinoppia opetettiin ja selitettiin saarnoissa, joten vakiintuneen aseman kirkkotilan sisustuksessa saaneen saarnatuolin oli oltava kuulo- ja näköetäisyydellä sanankuulijoista. Saarna ei sinänsä ollut protestanttisuuden tuoma uutuus, mutta kun siitä oli tullut jumalanpalveluksen obligatorinen osa, kuulijakunnalle oli asennettava kiinteät penkit, varsinkin kun saarnat olivat pitkiä. Alttaripalvelus oli säilytetty, mutta katolisen ajan sivualttareita ei enää ollut. Jumalanpalvelustilan ainoa alttari oli kuorissa ja kirkkokansan piti voida seurata sen äärellä tapahtuvaa toimitusta. Saarnatuoli, kirkonpenkit ja kirkon alttarin paikka idässä olivat seremo-

4 Vuoden 1686 kirkkolain määräämästä jumalanpalvelusjärjestyksestä, kirkkokurista ja vaikutuksesta kirkkotilan jäsentelyyn vrt. Ingrid Rosell, *Kung Karls kyrka i Kungsör, Södermanland, Sveriges kyrkor 214*. Konsthistoriskt inventarium (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1992), 47–48.

nialliset kirkkotilan muodostukseen vaikuttavat tekijät. Italian renessanssiarkkitehtien suunnitelmien ansiosta yleistynyttä keskeiskirkkoa⁵ ryhdyttiin Ruotsissa kokeilemaan noin 1630-luvulta alkaen mallina, jonka piti täyttää edellä mainitut kirkkotilalle asetetut ehdot.

Kupoli

Ristikirkon sisätilan “dramatiikka” huipentuu keskineliössä. Sen kattaminen on kirkkorakennuksen teknisesti vaikein tehtävä⁶ ja sen rakenteet rakennusmestarin huomattavin taidonnäyte. Ristikirkon myötä syntyi erikoistunut kirvesmiesten ammattikunta, joita on kirjallisuudessa kutsuttu “kirkonrakentajiksi”, mutta joista aikalaiset käyttivät epävirallista arvonimeä “kirkkorakennusmestari” (*kyrkobyggmästare*). Kirkkorakennusmestarit hallitsivat kahtamoisten

5 Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*.

6 Gunnar Rønningen, “Kirkenes tak- og tårnkonstruksjoner”, teoksessa *Kyrka af träd: kyrkobyggande under 1600- och 1770-talen i Finland, Norge och Sverige*, red. Ingrid Sjöström, Museiverket, Helsingfors; Norsk institutt for kulturminnesforskning (NIKU), Oslo; Riksantikvarieämbetet, Stockholm (Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag, 2000), 147.

keskineliön pystyttämiseksi tarvittavaa statiikkaa, jota kaikki kokeneetkaan kirvesmiehet eivät välttämättä osanneet.⁷ Pyörö- eli oikeammin monikulmio-kirkkojen kupolikattojen rakenteet olivat hirsirakentamisessa uutta tekniikkaa, jota rakennusmestarit itse kehittivät.

Puisessa ristikirkossa tavallinen on laudasta holvattu välikatto, jonka keskineliön holviin on rakennettu kupu (kuva 1) tai kiinnitetty ympyränä kaareutuva rima tai ehkä vain maalattu ympyrä. Nämä merkit ovat taivaan symbolisia representaatioita, jotka edustavat keskeiskirkkoihin kuuluvaa ajatusta kristillisestä kosmoksesta.⁸

Ulkoa ristikirkon ristikeskus on useimmiten merkitty lanterniinitornilla, kattoratsastajalla tai pelkällä koristeella (kuva 2). Sisäinen ”taivas” ei saa päivänvaloa ylhäältäpäin, vaikka katolla olisikin lanterniini. Monikulmiokirkkojen kate voi olla vaatimaton telttakatto. Kupoli tai kupu osoittaa tekijöillä olleen taitoa ja kunnianhimoa. Kupu on kaksinkertainen, ja sisätilassa välikatto seuraa laakeampana sen muotoa. Kaiken mallisille puukirkoille on yleensä ominaista, että kirkkotila saa päivänvaloa vain sivulta seinien ikkunoista.

7 Vrt. Härö & Viljo, ”The Peasant Master-Builders’ Double Cross-Church”, 109.

8 Keskeiskirkko oli Wittkowerin mukaan seurausta painopisteen siirtymisestä kristillisessä ajattelussa pelatussanomasta maailmankaikkeuden luomistapahtumaan. Uusplatonilaiseen filosofiaan, jonka edustajien kanssa arkkitehdit ja taiteilijat olivat läheisessä yhteydessä, vaikutti Platonin kosmologia. Pyrkimyksenä oli tavoittaa yhteys antiikin varhaiskristilliseen ajatteluun ja arkkitehtuuriin. Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, 1–5, 9–10.

Kuva 2. Lemin kirkko on samaa tyyppiä kuin monet luovutetulla alueella olleet ristikirkot. Sen torni on kuitenkin rakenteellisesti kehittyneempää mallia. Kuva: Tuomas Vitikainen 2017. Lähde: Wikimedia Commons, lisenssi CC BY-SA 4.0.

E. Baldwin Smith on tutkinut varhaiskristilliseen kirkkoarkkitehtuuriin omaksuttuja Lähi-Idän esikristillisten uskontojen pyhien rakennusmonumenttien muotoja. Niiden myötä kirkkorakennuksiin periytyivät myös viitteet alkukantaisiin asumuksiin, kuten pyöreisiin kaartuvaseinäisiin majoihin tai nomadien teltoihin. Tutut muodot ja merkitykset siirtyivät näin Syyrian ja Palestiinan alueen varhaisiin kirkkorakennuksiin. Rakennustaide toimi retorisenä keinona konkretisoida kristillistä kosmologiaa ja taivaskäsitystä. Muun muassa vanha uskomus maailmankaikkeudesta nelisivuisena perustui teltaan tai telttakatokseen, jolla on neljä kiinnityspistettä.⁹ Näinkin kaukaisista traditioista näyttäisi olevan merkkejä ristikirkkojen välikatoissa, kuten Lemin kirkon (1786) keskineliön holvissa ja sen kuvussa.

Ylhäältä tulevan valon käyttö on kuitenkin ollut jo varhain haluttu tilan vaikuttavuuden korostaja. Esimerkkinä Smith mainitsee Konstantino-

9 E. Baldwin Smith, *The Dome: a Study in the History of Ideas* (Princeton: Princeton University Press, 1950), 5–8, 79, 89.

Kuva 3. Kungsörin kirkko. Kuva: Bruno Widén. Lähde: Rosell 1992, yksityiskohta kansikuvasta, kaikki oikeudet pidätetään.

polin Hagia Sofian kupolin, jonka pendenttiivit ikään kuin kiinnittävät kulmistaan telttakatoksen. Keskellä olevasta aukosta klerestorioikkunoiden sivuvalossa kupoli näyttäytyy ylhäältä kannatettuna “taivaana”.¹⁰

Kungsörin kirkko – mahdollinen lutherilainen mallikirkko

Ville Lukkarinen on osoittanut, että Kuorikosken rakentajasuvun ja Intendentinkonttorin kirkkopiiirustuksissa Carl Ludwig Engelin (1787–1840) päällikkökauden ajalta on nähtävissä selvä yhteys Ruotsin 1600-luvun kirkkosuunnitelmiin ja toteutettuihin kirkkoihin.¹¹ Suomen puukirkoarkkitehtuuriin tämä perinne on jättänyt sisäviisteisen ristikirkon tyyppin, jollainen on muun muassa Kungsörin 1600-luvun lopulla rakennettu sisäviisteinen ristikirkko.¹² Siitä ei Ruotsissa tuolloin vielä ollut julkaistu kokoavaa tutkimusta, joten on syytä esitellä Ingrid Rosellin antamia tietoja hänen tutkimuksessaan *Kung Karls kyrka i Kungsör*.

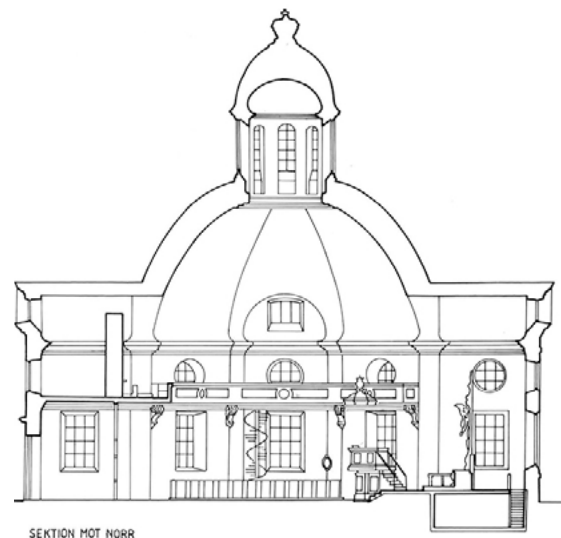
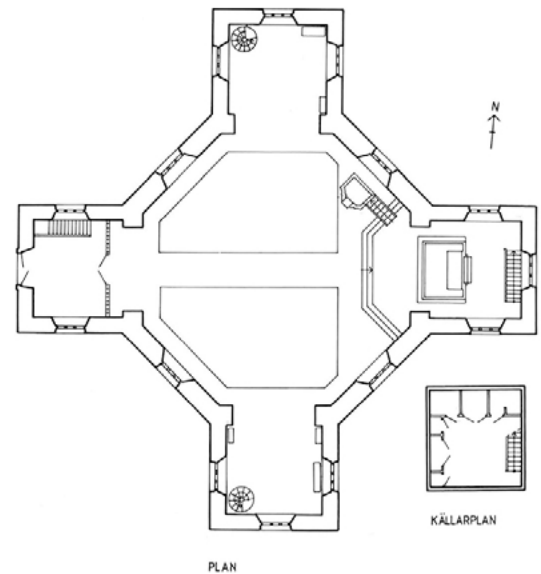
Kuningas Kaarle XI oli henkilökohtaisesti valvonut vuoden 1686 kirkkolain muotoutumista ja huolehtinut erityisesti siinä mainitusta jumalanpalvelusjärjestyksestä. Uudessa kappelissa, jonka rakentaminen alkoi 1690-luvulla, kuninkaalle tarjoutui mahdollisuus toteuttaa näkemystään jumalanpalvelustilasta, sillä hän toimi henkilökohtaisesti kappelin rakennuttajana.

Kungsörin kappelin arkkitehti, Nicodemus Tessin nuorempi (1654–1728), käytti suunnitelmassaan hyödyksi isänsä, Nicodemus Tessin

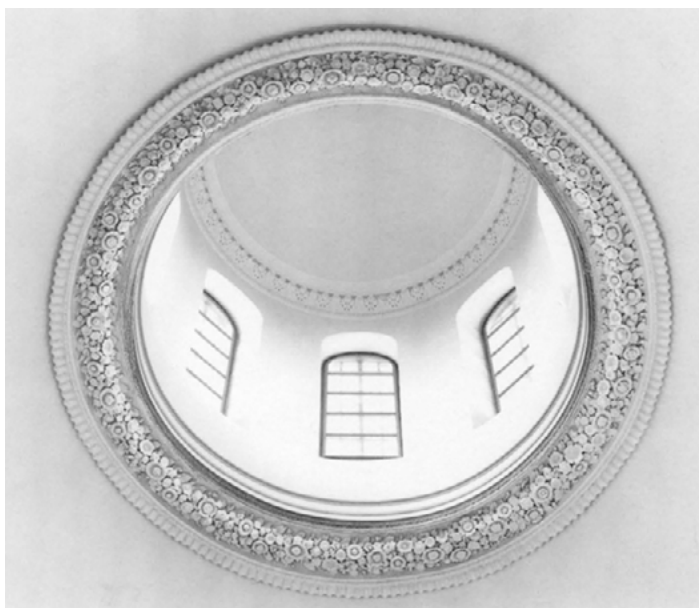
10 Ibid. 92–93.

11 Lukkarinen, “Niinsanottujen Engel-kirkkojen problema”, 67 ff.

12 Ibid., 69–70.

Kuva 4. Kungsörin kirkon leikkaus ja pohjakaava. Piirustukset: Antikvariskt-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet och statens historiska museer, kaikki oikeudet pidätetään. Lähde: Rosell 1992, 25.

Kuva 5. Kirkon lanterniini kirkkosalista kuvattuna. Kuva: "Foto 1990", kaikki oikeudet pidätetään. Lähde: Rosell 1992, 36.

vanhemman (1615–1681), 1600-luvun keskivaiheilta lähtien laatimia keskeiskirkkoluonnoksia. Kappeli rakennettiin sisäviisteiseksi ristikirkoksi eli sen ristivarret sijoittuvat vastakkaisesti keskiöosan oktagonin joka toiselle sivulle (kuva 3). Tessinin piirustuksissa kirkon puiseksi tarkoitettu katto on alaosaltaan suoralapainen telttakatto ja lakiosa muodostaa laakean kuvun. Rakennustyön aikana kuningas yksinkertaisti suunnitelmaa poistamalla arkkitehtonisia koristeaiheita ja monumentalisoimalla kokonaisuutta. Tessinin kaksivaiheinen katto muutettiin yhdeksi koko oktagonin kattavaksi korkeaksi kuvuksi tai kupoliksi, jonka keskelle tuli iso lanterniini (kuva 4). Kirkon välikattokupoli seuraa ulkoisen kupolin muotoa. Lanterniinin ikkunoista tuleva valo virtaa sisätilaan ylhäältä välikattokupolin aukosta (kuva 5). Kirkon muurit oli suunniteltu kantamaan puukattoa, mutta kuningas halusi korkean muuratun kuvun. Sellainen saatiin tehdyksi hänen toivomassa muodossa, joskin yläosa jouduttiin rakentamaan puusta.¹³ Kappeli valmistui vasta kuninkaan kuoleman jälkeen,

13 Rosell, *Kung Karls kyrka i Kungsör*, 30–32.

ja kuninkaankartanon rakennussuunnitelmien menetettyä ajankohtaisuutensa se lahjoitettiin Torpan pitäjälle seurakuntakirkoksi.

Kungsörin kirkon kupoli on vaikuttava maamerkki Mälaren-järven maisemassa, mikä on varmaan ollut myös tavoite. Kuningas ei ehkä ollut ajatellut kappelia pitäjänkirkkojen esikuvaksi, mutta sellainen siitä kuitenkin tuli. Pohjakaavaltaan sisäviisteinen kirkkotyyppi omaksuttiin myöhemmin 1780-luvulla Tukholman Yli-intendentinviraston mallistoon, nähtävästi lähinnä Suomea varten, jossa melkein kaikki kirkot vielä rakennettiin puusta – joka kerta erillisellä viranomaisen myöntämällä poikkeusluvalla. Kupolikattoisena kirkkotyyppiä suosittiin sittemmin myös Suomen Intendentin-

konttorissa. Se näyttää yleistyneen Engelin aikana, mutta Charles Bassikin (1783–1840) on 1820-luvulla allekirjoittanut ainakin kahden sisäviisteisen ristikirkon piirustukset.¹⁴

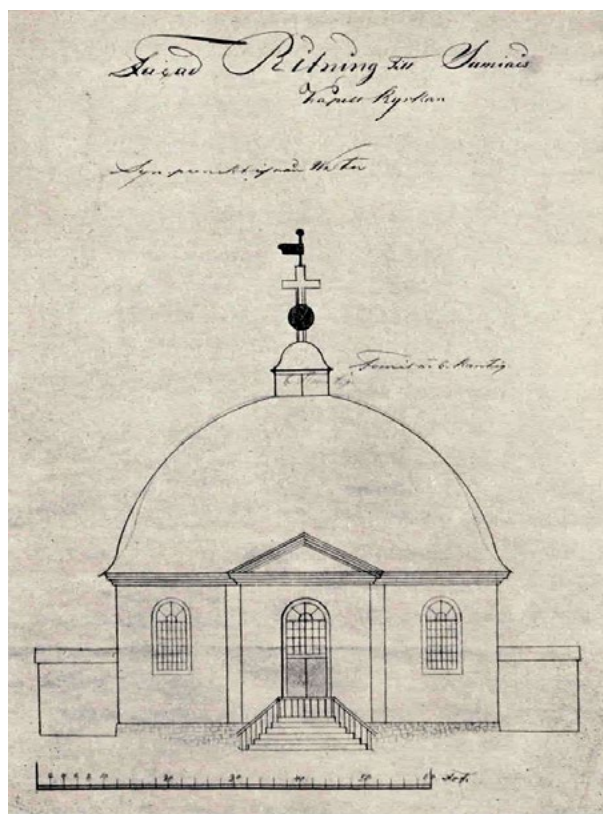
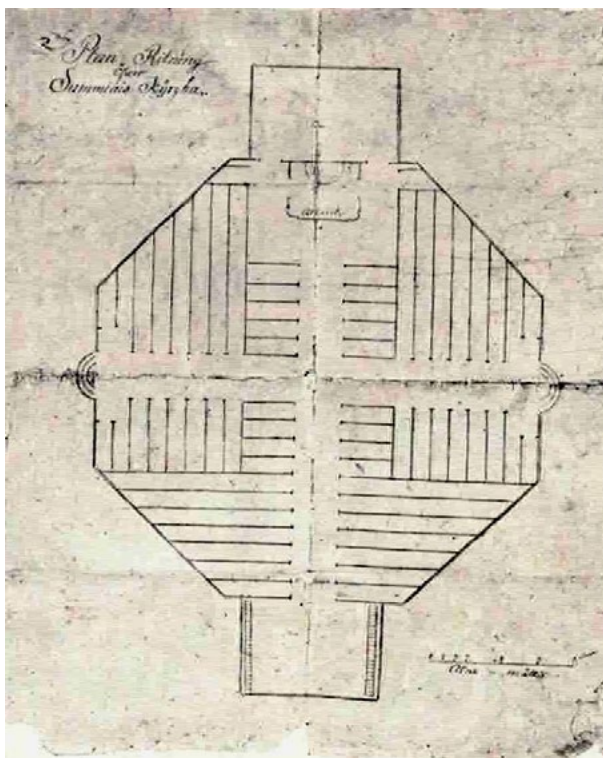
Monikulmainen “pyörökirkko”

Täydellisimmin renessanssin rationaalisen kirkkoarkkitehtuurin geometrisia tilaihanteita toteutti ympyränmuotoinen pohjakaava ja sylinterin päälle nostettu kupoli, esimerkkinä Rooman Pantheon. Pyörökirkoksi on luettu myös ympyrän pohjalta konstruotavissa olevat monikulmaiset kirkot.¹⁵

Suomen ensimmäinen puinen pyörökirkko rakennettiin Laukaan Sumiaisen kappeliin 1800–1802 (kuvat 6 a ja b). Paula Mäkelä on selvittänyt, että pyörökirkon rakentajalla oli ollut yhteistyö-

14 Lukkarinen, “Niinsanottujen Engel-kirkkojen ongelma”, 73–74; laa.94-1 Kesälahti, 23.9.1822 ja laa.110-1 Korpilahti, 5.2.1823. Kansallisarkiston digitaaliarkisto, Rakennushallituksen piirustukset II.

15 Vrt. Leon Battista Albertin näkemystä keskeiskirkon geometrisesta pohjasta. Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, 3–6.

Kuvat 6 a ja b. Sumiaisen kappelikirjon piirustukset pohjakaavasta ja fasadista. Valokuvaaja tuntematon. Lähde: Klemetti 1927, s. 154, kaikki oikeudet pidätetään.

suhde Rijfeihin, ja sitä kautta Sumiaisen kupukattoisen oktagonin ideakin on todennäköisesti tullut.¹⁶ Taustalla oli mahdollisesti ollut Jacob Rijfin nuorempi veli Carl (1756–1801), joka Tukholman taideakatemiaan ylimääräisenä oppilaana voitti 1797 akatemian vuosinäyttelyssä kolmannen palkinnon projektillaan *Construction*. Tukholman Yli-intendentinviraston arkistossa on Carl Rijfin samoihin aikoihin tekemä Tukholman Ladugårdslandet (nyk. Östermalm ja Norrmalm) Hedvig Eleonoran kirkon pohjakaavan mittapiirustus. Mäkelä arvelee hänen *Constructioninsa* olleen ehdotus Tukholman Hedvig Eleonoran kirkon kattoa varten.¹⁷

Jean de la Valléen (1624–1696) suunnitteleman Hedvig Eleonoran kirkon piirustus on julkaistu *Suecia antiqua et hodiernassa* (kuva 7). Sen pohjakaava on oktagon, ja katon suoralapainen alaosa päättyy yläosaa kattavaan laakeaan kupoliin. Kirkko saatiin rahoitusvaikeuksien takia käyttökuntoon vasta 1720-luvulla. Edustavaa kattoa tilapäisen katteen tilalle ei kuitenkaan saatu toistuvista suunnitelmista huolimatta aikaan 1700-luvun kuluessa.¹⁸ On hyvin mahdollista, että kattokysymys oli jälleen kerran aktualisoitunut vuosisadan lopulla, ainakin taideakatemiaan opiskelijoiden kilpailutehtävänä. Carl Rijfin mittapiirustus on varmasti tehty jotain tarkoitusta varten, ja Mäkelän oletus sen ja Rijfin näyttelytyön kuulumisesta ehdotukseen Hedvig Eleonoran katoksi on perusteltu, kuten myös ajatus idean periytyemisestä Sumiaisen kirkkosuunnitelmaan.

16 Mäkelä, *Kirkonrakentajasuku Riff*, 113–116; Kalevi Pöykkö, "Sumiainen kirkot", teoksessa *Sumiainen kirja, JYY:n kotiseutusarja* 15 (Sumiainen: Sumiainen kunta, 1978), 468.

17 Mäkelä, *Kirkonrakentajasuku Riff*, 95–97, 258, 413, 502, k. 142. Vuonna 1799 Jacob Rijfin pienoismalli *Construction* Kungsholmin kirkon tornia varten oli näytteillä taideakatemiaan näyttelyssä. *Ibid.*, 78. Myös Carl Rijfin *Construction* on todennäköisesti ollut pienoismalli.

18 Efraim Lundmark, *Hedvig Eleonora kyrka: konsthistoriskt inventarium, Sveriges kyrkor 10, Stockholms kyrkor*, band 3, häft 2 (Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag, 1920), 137–138, 140–141, 192–193. Hedvig Eleonoran kirkko sai kupolinsa 1800-luvulla.

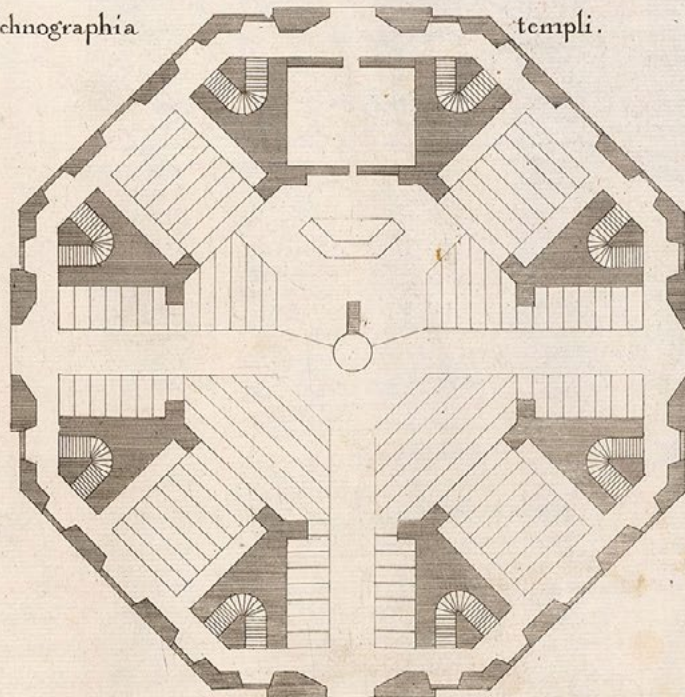

Templum HEDEWIGIE auspicio Sereniss: potentissimiq; Regis CAROLI GVSTAVI in Suburbio, quod Ladugårdslandet dicitur, fundatum.

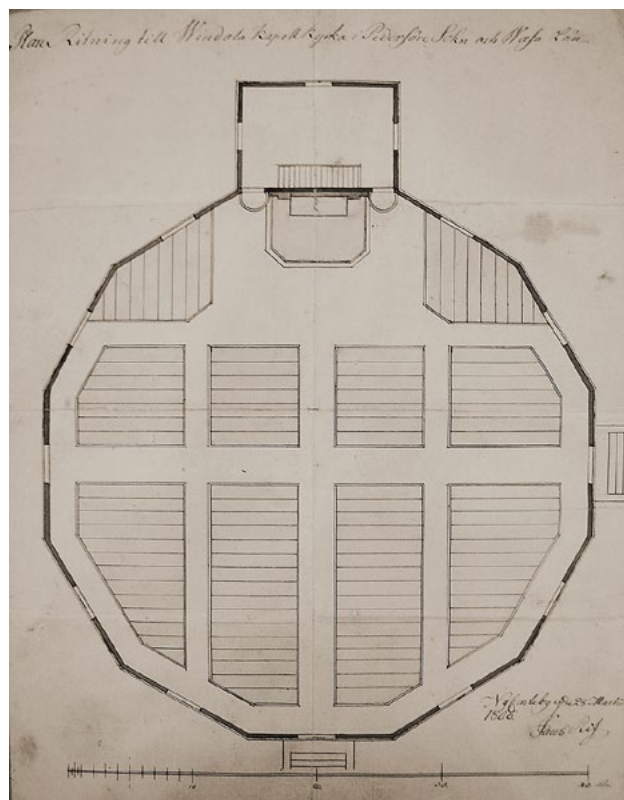
a. Ara Regia. b. Turris quia à tribus Coronis nomen habet. c. templum S: Chatarina conditum auspicio gloriosissimi Regis Caroli Gustavi. d. templum S: Nicolai.

Ichnographia templi.

Kuva 7. Jean de la Valléen ehdotus Tukholman Hedvig Eleonoran kirkkoa varten 1660-luvulla, *Suecia antiqua et hodierna*. Kuva *Suecia antiqua et hodierna* mukaan. Lähde: Lundmark 1920, s. 138, kaikki oikeudet pidätetään.

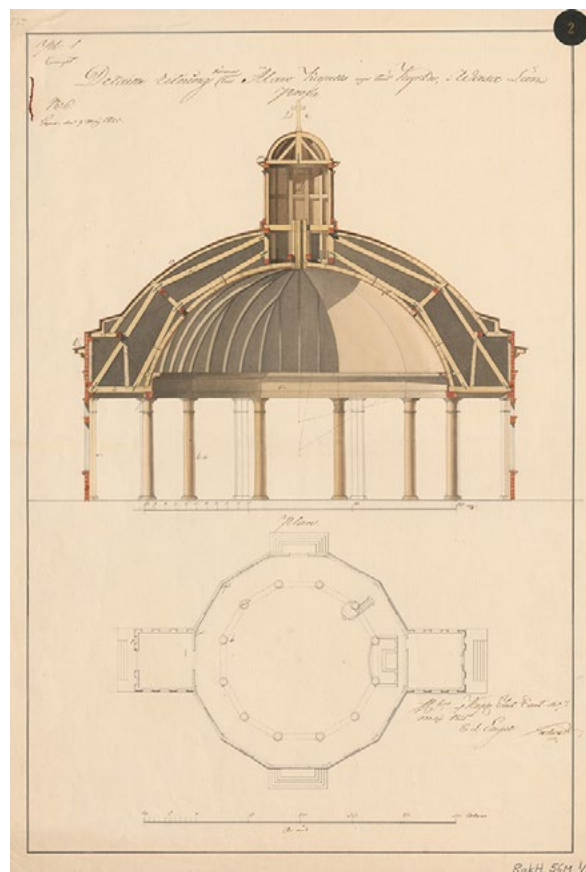
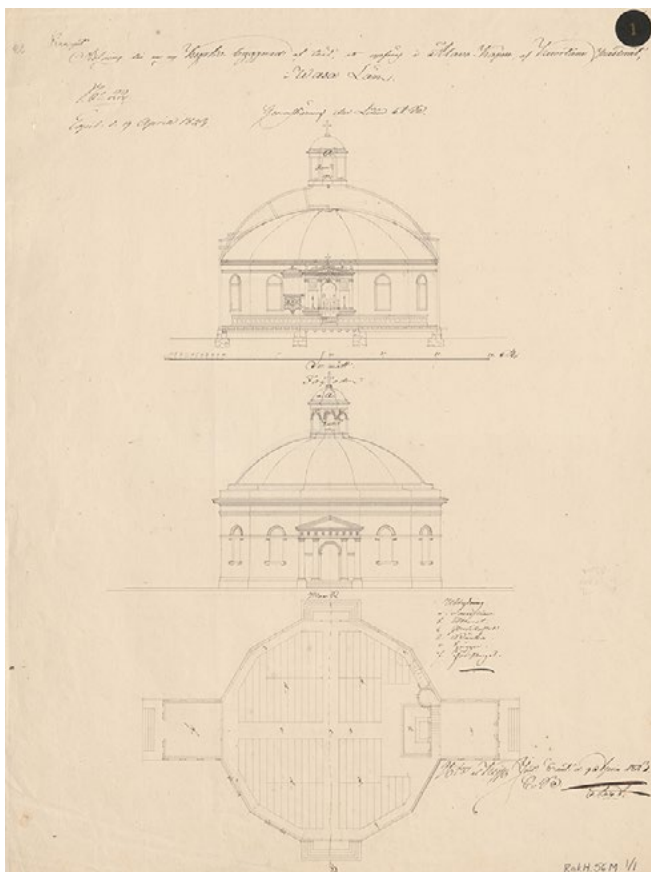
Kuvat 8 a ja b. Jacob Rijfin piirustukset fasadista ja pohjakaavasta Vimpelin (Vindala) kappelikirkkoa varten vuodelta 1806. Kansallisarkisto, STO AD 633/3 1818. Kuva: Paula Mäkelä, kaikki oikeudet pidätetään.

Lamasalvosrakenteinen kirkko tulee kaksitoistakulmaisena todennäköisesti niin lähelle ympyrää kuin ylipäättään on vaakaan salvotuista hirsistä mahdollista tehdä. Tällainen laakealla kuvulla katettu kirkko on Jacob Rijfin 1806 rakentama Vimpelin kappelikirkko (kuvat 8 a ja b). Vimpelin kirkko on muotonsa takia liitetty Kustaa III:n Pantheon-ihailuun ja hänen ideoimaansa Hämeenlinnan pyörökirkkoon.¹⁹ Vimpelin kirkkoa kannattaa kuitenkin katsoa antiikin ihailun näkökulmasta laajemmin. Vertailu Pantheonin vaikuttaa ongelmalliselta, kun katsoo Vimpelin arkkitehtuuria. Kirkon sisätilaa valaisevat jokaiseen seinään sijoitetut korkeat ikkunat, joiden väliset kulmakohdat vaikuttavat pilareilta. Lyhytymäinen rakenne ei oikein synnytä assosiaatiota Pantheonin, vaan pikemmin jonkin antiikin ajoilta säilyneen pyörötempppelin – mitä Pant-

theon ei ole – pylväikköön, esimerkiksi Tivolins. Vestan temppeliin. Vestan temppelistä oli jo Jacob Rijfin aikana tarjolla graafista kuvastoa, myös maisemapiirroksia, joissa monumentti esiintyy maamerkinä kuin kirkko ikään.

Kuortaneen kappeliseurakunnan, Alavuden, seurakuntalaiset halusivat samanlaisen kirkon kuin Vimpelissä ja liittivät rakennuslupa-anomukseensa Jacob Rijfin Vimpelin piirustukset. Intendentinkonttorin vastapiirustuksesta vuodelta 1823 päätellen konttorissa tulkittiin Pantheonin olleen esikuvana (kuva 9a), sillä sen piirustukseen on räystäslinjaan sommiteltu Rooman Pantheonin tapaista porrastusta. Kaksinkertaisen kupolin rakenteita on hahmoteltu, mutta niin epämääräisesti, että niiden voi sanoa jätetyn rakennusmestarin huoleksi. Rakentamiseen ei heti ryhdytty, ja pari vuotta myöhemmin intendentiksi tullut Engel allekirjoitti uudet ”pantheon”-piirustukset Alavudelle (kuva 9b).

19 Mäkelä, *Kirkonrakentajasuku Riff*, 153–154, 427–428, 512, k. 162–163. Kiitoksia Paula Mäkelälle luvasta käyttää hänen valokuviaan Vimpelin kirkon piirustuksista.

Kuvat 9 a ja b. Intendentinkonttorin piirustukset Alavuden kappelikirkkoa varten vuosilta 1823 (vas.) ja 1825 (oik.). Kansallisarkisto, Rakennushallituksen piirustukset II, Alavus laa.6-1 ja 2. Kuvat: Kansallisarkisto, lisenssi CC BY-SA 4.0.

Suunnitelmaan on lisätty sisäinen pylväikkö,²⁰ jota ei Alavuden 1912 palaneeseen kirkkoon ollut rakennettu eikä niin muodoin varmaan myöskään Intendentinkonttorin ehdottamia kattorakenteita, vaikka ne on tässä toisessa piirustuksessa selvästi esitetty.²¹ Alavuden kirkon rakensi Heikki Kuorikoski (1772–1847), joka todennäköisesti noudatti samaa rakennustapaa kuin Jacob Rijf Vimpelissä. Vimpelin vaikuttamana Kuorikoski on piirtänyt myös Räyriingin

kappeliseurakunnalle 12-kulmaisen kirkon, jota ei kuitenkaan toteutettu.²²

Kaksoisristikirkko

Kreikkalainen tasavartinen risti on sekä yksinkertaisen ristikirkon että kaksoisristikirkon pohjakaavan perusmuoto. Keskipisteen suhteen symmetriset ristit kuuluvat erilaisten ympyrään tai monikulmioon perustuvien pohjakaavojen rinnalla renessanssin keskeiskirkkokokeiluihin. Tasavartisen ristin, ortodoksisen kirkkoarkkitehtuurin periaatteen, Rudolf Wittkower arvelee tulleen italialaisille arkkitehteille tutuksi niiden bysanttilaisten oppineiden välityksellä, jotka pakenivat Italiaan Bysantin lopullisesti

20 Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto, Rakennushallituksen piirustukset II, Alavus laa.6:1–3. Vimpelin piirustus joutui senaatissa Alavuden aktiin, josta Heikki Klemetti sen löysi. Ville Lukkarinen, "Kirkkoarkkitehtuuri 1809–1865," teoksessa *Ars – Suomen taide* 3, toim. Salme Sarajas-Korte (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1989), 345; Klemetti, *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*, 154–155.

21 Klemetti, *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*, 155–157, k. 279, 280–281, 283, s. 159, k. 287.

22 Ibid., 156–157, k. 282–283, kuvateksti k. 282; vrt. Lukkarinen, "Niisanottujen Engel-kirkkojen probleema", 82, viitteet 104, 105.

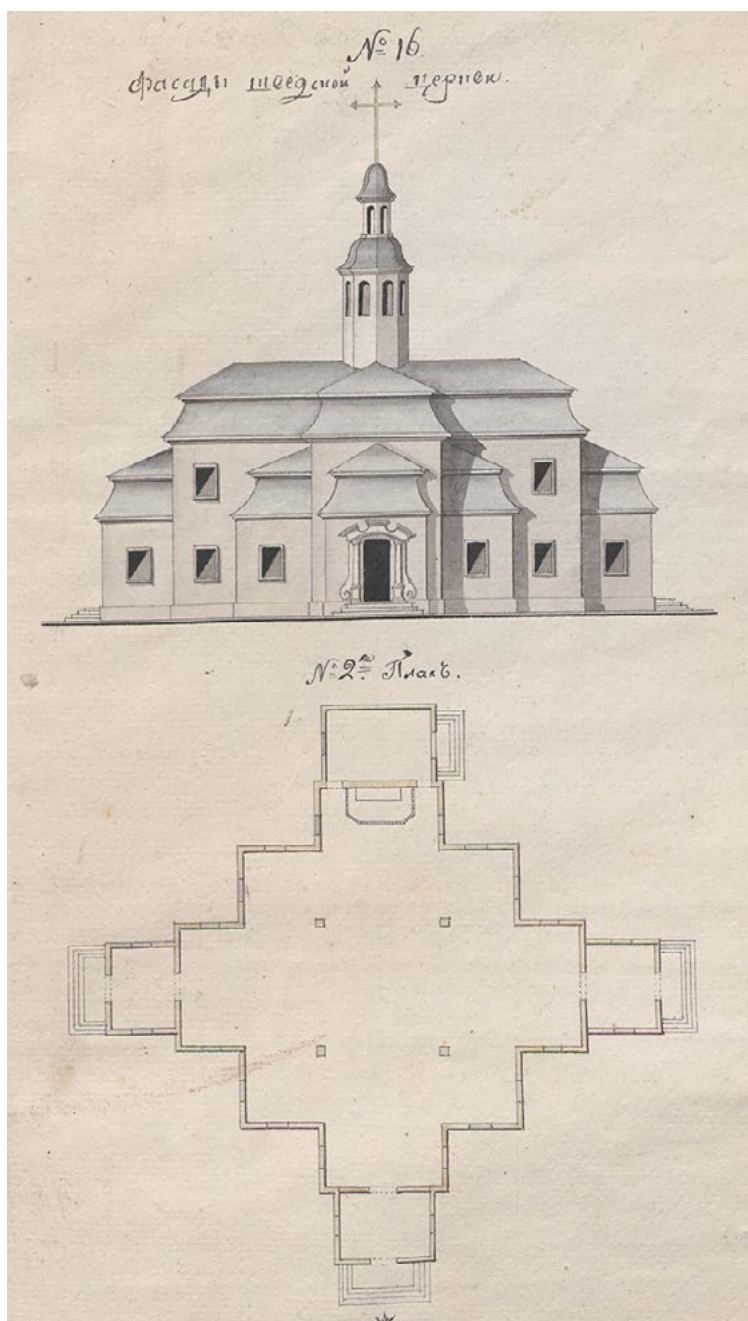
luhistuttua turkkilaisten Konstantinopolin valtauksessa 1453. Kreikkalaista ristiä sovellettiin Italian kirkkoarkkitehtuurissa ensimmäisen kerran vuonna 1485. Bramanten 1505 Rooman Pietarinkirkkoa varten tekemässä ehdotuksessa keskeinen kirkkotila on kreikkalaisen ristin muotoinen mutta pohjakaava kokonaisuudessaan lähinnä kaksoisristikirkon.²³

Ruotsin ensimmäinen kaksoisristikirkkoprojekti oli Jean de la Valléen (1624–1696) suunnittelema, 1650-luvulla rakennettu Tukholman Katarinan kirkko, jonka pohjakaava perustuu Sebastiano Serlion (1475–1554) tekemään kirkko- tai temppe-lisuunnitelmaan, kuten Pettersson on osoittanut.²⁴ Katarinan kirkko jäi emämaassamme lähes ainoaksi kaksoisristikirkkokokeiluksi, mutta tyyppistä tuli myöhemmin, 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla, Itä-Suomessa hallitseva uudiskirkkojen malli. Suurissa hirsikirkkoissa kahtamoisen pohjakaava osoittautui edulliseksi sekä rakenteen että tilan kannalta. Kaksoisristikirkon pohjakaavaa käyttäen on rakennettu hyvin erinäköisiä kirkkoja. Kirkonrakentajat selvittivät ilmeisesti suhteellisen vaivattomasti kahtamoisen rakenteelliset kysymykset ja voi olla, että tyyppin sisäinen vaihtelu johtui ensisijaisesti erilaisista tilaa koskevista tavoitteista.

23 Wittkower, *Architectural Principles in the Age of Humanism*, 20, k. 7–8, 25–26, k. 11–12, 29 viite 1.

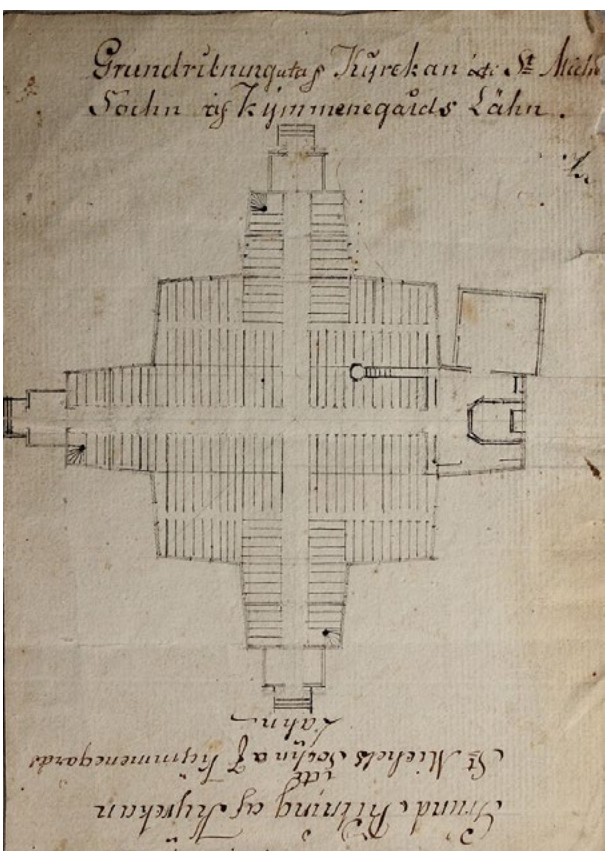
24 Lars Pettersson, ”Ristikirkot”, teoksessa *Ars – Suomen taide* 3, toim. Salme Sarajas-Korte (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1989), 245–246; *Sebastiano Serlio on Architecture: Tutte l’Opere d’Architettura et Prospettiva*, transl. and ed. Vaughan Hart & Peter Hicks (New Haven & London: Yale University Press, 1996), 416–417.

Suomen ensimmäinen kaksoisristikirkko oli Haminan Ulrika Eleonoran kirkko (1730), joka tuhoutumisensa jälkeen rakennettiin uudelleen samoja piirustuksia käyttäen, nyt Venäjän keisarinna Elisabetille nimettynä (1749) (kuva 10). Ainakin tämä jälkimmäinen kirkko oli hirrestä rakennettu lamasalvosrakennus. Kirkon perusrakenne muistutti edellä mainittua Serlion suunnitelmaa. Keskineliön kulmat oli

Kuva 10. Haminan Elisabetin kirkko: fasadi ja pohjakaava. Kansallisarkisto, Kartat, *Atlas Vyborgskoj gubernii*, planssi 16. Kuva: Kansallisarkisto, lisenssi CC BY-SA 4.0.

Kuvat 11 a ja b. Maanmittari Johan Heinrichuksen mittapiirustukset Mikkelin pitäjänkirkon fasadista ja pohjakaavasta, todennäköisesti 1780-luvulta. Kansallisarkisto, Mikkelin maakunta-arkisto, Mikkelin maaseurakunnan arkisto. Kuva: Kansallisarkisto, lisenssi CC BY-SA 4.0

rakennettu muuta neliötä matalammiksi kulmapaviljongeiksi, mutta ylempänä kirkon korkeat ristivarret muodostivat kreikkalaisen ristin. Kirkkotilan laajennus koski pääasiassa pohjatasoa, mutta korkeissa ristivarsissa, joihin ikkunat oli järjestetty roomalaisten barokkikirkkojen tapaan kahdessa tasossa, oli lehtereille valoa ja ilmatilaa.²⁵ Ristikeskuksen kruunasi lanterniini, jota neljän pilarin varaan tehty ristikkorakenne (*korsverk*) kannatti. Lanterniinien välikatossa oli kullattu aurinkokuvio, joka lyhdyn sivuikkunoiden valaisemana näkyi alas kirkkosaliin välikaton holvin aukosta.²⁶

Suomalaisten kahtamoisten tilanmuodostukseen on todennäköisesti vaikuttanut myös Karlskronan Amiraliteetin kirkko. Amiraliteetin kirkko on puinen ristikkorakenne, johon liittyvät luontevasti sisätilan pystypilarit. Kirkon keskineliö on yhtenäistä tilaa lattiasta holveihin, kuten yhtenäisestä räystäslinjasta näkyy. Katteena on kahdeksankulmainen kupu. Keskineliötä matalammat ristivarret jäsentyvät siitä erillisiksi tiloiksi.²⁷

25 Lars Pettersson, "Kirkkojen rakentaminen 1800-luvun alkukymmenille," teoksessa *Ars – Suomen taide* 4, toim. Salme Sarajas-Korte (Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava, 1989), 295–297; Sigurd Nordenstreng, *Fredrikshamnns stads historia* I (Hamina, 1908), kaavakuva Ulrika Eleonoran kirkon penkkijärjestyksestä s. 228 jälkeen.

26 Pettersson, "Kirkkojen rakentaminen 1800-luvun alkukymmenille," 296. Nordenstreng, jonka alkuperäisdokumenttien pohjalta tehty kuvaus Ulrika Eleonoran/Elisabetin kirkosta on ainoa säilynyt lähde kirkon sisustuksesta ja jota Pettersson referoi, mainitsee sekä välikaton aukon huoltotarkoituksen että lanterniinien kullatun auringon ajoittamatta niitä. Nämä funktiot eivät ole voineet olla samanaikaisia, joten todennäköistä on, että aurinkokoriste kuuluu aikaan, jolloin lanterniinia oli lakattu käyttämästä kellotornina.

27 William Andersson & Lars-Göran Kindström, *Amiraliteetskyrkan i Karlskrona, Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium, Blekinge* III:3, utg. av Sigurd Curman & Johnny Roosval (Stockholm: Generalstabens litografiska anstalt, 1946–1959), 135, 158–159, 163–164, k. 92. Kirkko oli tarkoitettu tilapäiseksi, kunnes saataisiin rakennettua kivikirkko, jota ei koskaan toteutettu.

August Sorsan Mikkelin kaksoisristikirkko ja Rahikkalan rakennusmestarien kaksoisristikirkot

Suomen todennäköisesti toinen kahtamoinen oli Mikkelin pitäjän kirkko (1754), jonka rakensi Pohjois-Karjalan Liperistä kotoisin ollut August Sorsa (1710-luku–1764?).²⁸ Sen hirsirungon seinien korkeus oli ristivarsissa sama kuin keskineeliössä eli kirkkosali muodosti yhtenäisen tilan, avaran, mutta ei ilmeisesti erityisen korkean. Ikkunoita oli vain yhdessä tasossa (kuvat 11 a ja b).²⁹

Mikkelin kahtamoisen koko pohjakaavan kattava yhtenäinen räystäskorkeus on lamasalvosrakennuksessa rakenteellisesti järkevä ja helpompi toteuttaa kuin rakennus, jossa seinien korkeus vaihtelee. Mikkelissä oli muissakin suhteissa jo ratkaistu myöhempien kahtamoisten perusrakenne. Kattotuoleja ja välikaton lautaholvien kannattaa hirsirunko ja sen yläosaan liittyvä vetohirsien ristikko. Ne yhdistävät keskineeliön seinien rakennelinjat ja ristivarsien sivuseinien linjat kirkkotilan yli. Nämä sisemmän rakennelinjan vetohirret on risteyskohdissa lovettu toisiinsa muodostamaan tukevan ristikon ilman pystytukia.

Johan Salonen sai tilaisuuden tutkia Mikkelin kahtamoisen kattorakenteita, kun hänet vuonna 1784 pyydettiin Mikkeliin tarkastamaan kirkonkaton kuntoa ja palkattiin saman tien tekemään katon korjauksen.³⁰ Vuonna 1792 hän rakensi ensimmäisen kahtamoisensa Lappeen pitäjään

(nykyisin Lappeenrannassa). Siitä alkoi Savitai-paleen Rahikkalan kylän isä ja poika Salosten sekä David Rahikaisen ura kaksoisristikirkkojen rakentajina. Neljän vuosikymmenen aikana he pystyttivät Karjalan kannaksella, Laatokan Karjalassa, Inkerinmaalla ja Etelä-Savossa yhteensä ainakin 18 kirkkoa, joista tunnetaan 16 kahtamoista.³¹

Salosten Vanhaan Suomeen rakentamissa kahtamoisissa on sama rakenne kuin Mikkelin ensimmäisessä kaksoisristikirkossa, mutta niiden sisätila on korkeampi. Mikkelissä ristivarsien lehterit näyttävät olleen melko mitättömät ja todennäköisesti hyvin hämärät. Rahikkalan rakennusmestarien lehteritilat ovat avarat ja yläikkunoiden ansiosta suhteellisen hyvin valaistut. Kirkolliset viranomaiset halusivat väkiluvultaan kasvaneille seurakunnille pienten ristikirkkojen tilalle uusia, suurempia kirkkoja, ja Salosten kahtamoinen oli vastaus tälle tilaukselle.

Mikkelin ja Vanhan Suomen ennen vuotta 1810 rakennetuissa kaksoisristikirkkoissa keskineeliön katto on suippo pyramidi, josta Heikki Klemetti käyttää sattuvaa nimitystä ”kekokatto”. Kekokattojen pääkannattajiin sovitettiin vaaka- ja pystytuet kannattamaan ristikeskukseen päin kohoavan välikaton lautaholveja. Rakenteellisenä ”tilaongelmana” katon alla on saattaa kahdeksasta eri suunnasta – ristivarsista ja keskusneliön kulmista – tulevat holvaukset samaan tasoon keskitilassa kupolin alustaksi. Holvin muotoilu keskiosan neliöstä ristikeskuksen oktagoniksi vaihtelee eri kirkoissa mutta sen keskelle kuuluu koristeltu kahdeksankulmainen kupu. Ulkona kekaton huipussa on pieni lanterniinia esittävä pääte, jonka tehtävä on toimia kattoparrujen yhdistäjänä ja niiden väliin jäävän aukon peit-

28 Pettersson, ”Kirkkojen rakentaminen 1800-luvun alkukymmenille,” 298–300. Sorsan kuolinvuoden arviota on täsmennetty Kaavin seurakunnan vuoden 1764 tilikirjan maininnan perusteella, että hänen siellä saamansa palkkion loppuerä maksettiin hänen leskelleen. Kiitämme tiedosta Paula Mäkelää.

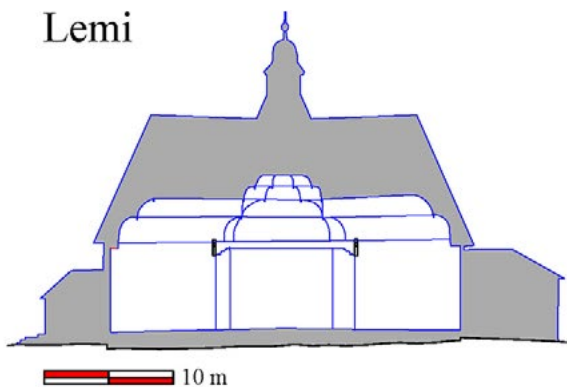
29 Ibid., kuva s. 299.

30 Härö & Viljo, ”The Peasant Master-Builders’ Double Cross-Church,” 102–104.

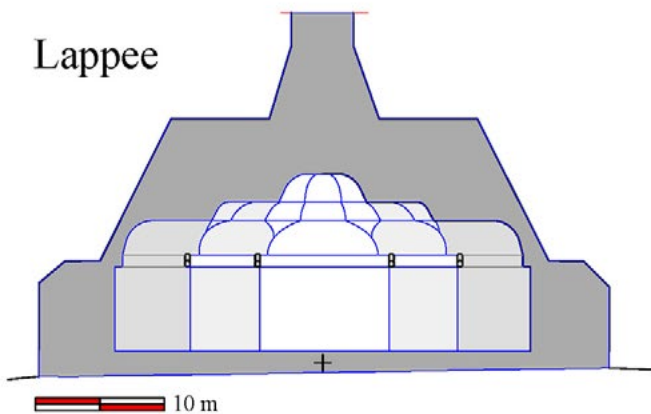
31 Ibid., 301–303; Klemetti, *Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvulla*; Ibid., *Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla*.

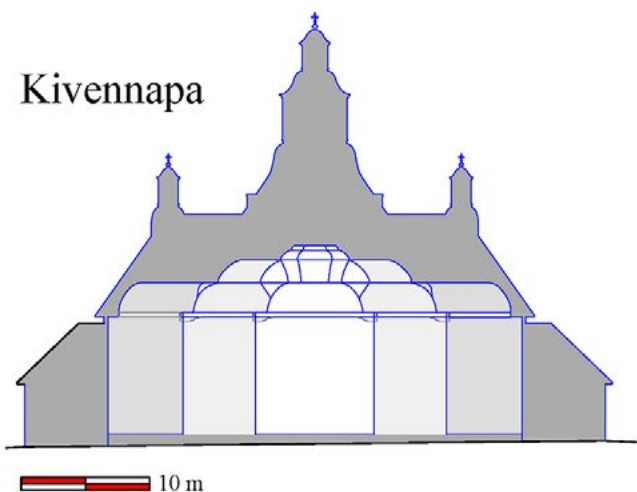
Lemi

Lappee

Kivennapa

Kuva 12. Lemmin, Lappeen ja Kivennavan kirkkojen sisätilat. Leikkauspiirustukset: Merja Härö 2023, kaikki oikeudet pidätetään.

teenä. Sitä kautta ei tule valoa, joten kirkkosalin välikatkon kupu on aina pimeä.³²

Korkean kirkkotilan umpinaisia holvauksia oli Johan Salonen viritellyt jo ennen kaksoisristikirkkojen rakentamista. Rahikkalan mestareiden tilanmuodostuksen periaatteet näkyvät jo Lemmin 1786 rakennetussa yksinkertaisessa ristikirkossa, ja todennäköisesti samanlainen on ollut Savitaipaleen 1779 rakennettu kirkko.³³ Lappeen kahtamoisen (1792) kirkkosali on laaja suhteessa sen korkeuteen ja Kivennavan kirkossa (1804–06) keskiosan kupu nousee korkeammalle kuin Lappeen myös hirsirungon korotuksen ansiosta (kuva 12). Kekokattoisia kahtamoisia edustaa enää Lappeen kirkko, jonka nykyinen katto on rekonstruktio vuodelta 1929.³⁴

Sorsan Mikkelin kahtamoisessa ristivarret kapenevat ulospäin ja keskineliön kulmat olivat tylppiä. Kapenevat ristivarret löytyvät myös hänen Pieksämäen yksinkertaisesta ristikirkostaan (1752), ja tätä karjalaisista kirkoista tunnettua muotoa on Johan Salonen soveltanut Lemmin kirkossa. Salonen on todennäköisesti omaksunut kapenevien ristivarsien mallin Kannaksella ja Laatokan Karjalassa toimineilta rakennusmestareilta, joiden oppilaana hän melko varmasti oli ollut, kun Vanhan Suomen Karjalassa alkoi 1750-luvulla vilkas kirkkorakennustoiminta.

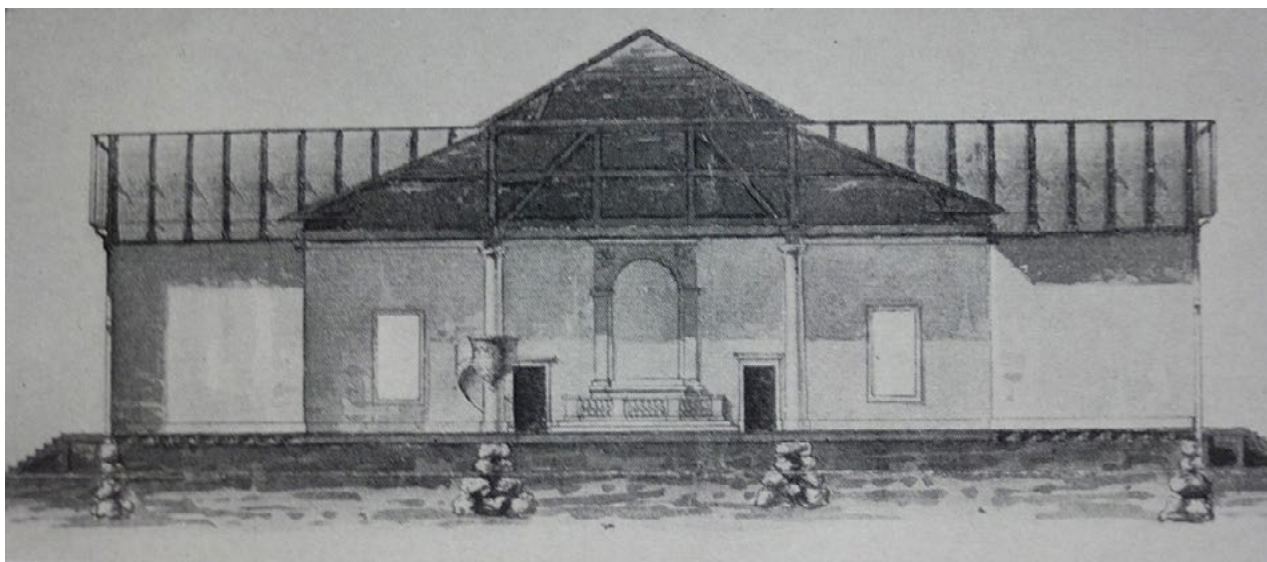
Tavoiteltiinko kapenevien ristivarsien ja tylpien kulmien tilanmuodostuksella parempaa sisätilan näkyvyyttä? Se vaikuttaa mahdolliselta, mutta syitä voi olla muitakin. Kansanmestareilla ei ollut arkkitehtien teoreettista koulutusta,

32 Tällaista holvauksen peruskaavaa esiintyy Ruotsissa 1600-luvulla ja myös Suomessa isonvihan jälkeen rakennetuissa ristikirkkoissa. Pettersson, "Ristikirkot," 250.

33 Eeva Maija Viljo, *Lemmin kirkon rakennushistoria*, käsikirjoitus, 2021. Kirjoittajan kappale, luku "Lemmin kirkko suomalaisessa puukirkkoarkkitehtuurissa".

34 Soile Rinno, "Vaiheita Marian kirkon historiasta ja taideteoksesta," teoksessa *Läpi kuuden vuosisadan: Lappeen seurakunta 1415–2015* (Lappeenranta: Lappeen kotiseutuyhdistys, 2014), 70–74.

Kuva 13. Charles Bassin leikkauspiirustus Kangasniemen kirkkoa varten 1810. Valokuvaaja tuntematon. Lähde: Klemetti 1936, s. 97, kaikki oikeudet pidätetään.

mutta he tunsivat tarkkaan puun ominaisuudet rakennusmateriaalina. Suorakulmaisuuudella ei heille tilanmuodostuksessa ollut erityistä arvoa, elleivät rakenteelliset syyt sitä välttämättä vaatineet.³⁵ 1700-luvun puolivälin tienoilla, jolloin Johan Salosen rakentajan ura alkoi, ei vallitseva arkkitehtuuriestetikka liioin painottanut rakennusten tektonista järjestystä, vaan tavoitteli pikemmin illusorista vaikutelmaa rajattomasta tai ainakin rajoiltaan epämääräisestä tilasta. Mikkelin kahtamoisen keskineliön tylppäkulmaisuuudella ei ole voinut olla mitään ratkaisevaa merkitystä ainakaan kirkkotilan näkyvyyden kannalta.

Intendentinkonttorin vaikutus Rahikkalan kirkkorakennusmestarien tuotantoon

Saloset näyttävät voineen Vanhan Suomen aikana soveltaa kehittämäänsä kekokattomallista kahtamoista ilman, että valvovat viranomaiset

35 Rakennushallinnon arkkitehdit saattoivat epäillä suorakulmaisista hirsiliitoksista poikkeavien nurkkien kestävyyttä. Vrt. Lars Pettersson, *Kaksikymmentäneljäkulmaisen ristikirkon syntyongelma*, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 79 (Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 1978), 61.

olisivat puuttuneet heidän suunnitelmiinsa. Suuriruhtinaskunnassa Intendentinkonttori tarkasti seurakuntien rakennuslupa-anomukset luonnoskuvineen ja useimmiten hyväksyi pohjakaavaksi anomuksessa ehdotetun kaksoisristimallin. Muissa suhteissa seurakunnille lähetetyt korjatut suunnitelmat eivät vastanneet luonnoksia, tuskin myöskään seurakuntalaisten käsitystä kirkkonsa sopivasta ulkomuodosta.

Intendentti Charles Bassi teki 1810 piirustukset Kangasniemen seurakunnalle matalaa pyramidikattoista kaksoisristikirkkoa varten (kuva 13) ja todennäköisesti myös suunnitelman Mikkelin pitäjän uutta kahtamoista varten vuonna 1811.³⁶ Intendentinkonttorin alkuajan linja noudatti myöhäiskustavilaista, rakenteellista geometrista klassismia, jonka esikuvana oli an-

36 Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 3.6.1810 §2, 28.10.1810 §4: Kyminkartanon läänin maaherran kirje 3.9.1810. Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto, Kangasniemen seurakunnan arkisto; Klemetti, *Suomalaisia kirkkorakentajia 1800-luvulla*, 35, k. 32, 97, k. 163–164; Lukkarinen, "Kirkkoarkkitehtuuri 1809–1865," 342–345, kuva s. 340: Intendentinkonttorin piirustus Mikkelin kaksoisristikirkkoa varten.

Kuva 14. Sisäkuva Puumalan kirkosta. Mikkelin hiippakunta, Puumalan alueiseurakunnan arkisto. Kuva: Harri Heinonen 2014, kaikki oikeudet pidätetään.

tiikin Rooman tasavallan ajan arkkitehtuuri.³⁷ Kirkkorakennuksen piti myös antiikin temppeleihin mukaisesti olla matala. Yleväksi tarkoitettu mutta matalan, pitkänomaisen sisätilan ja lehterihyllyjen malli yhdistettynä hirsirakentamiseen synnyttää mielikuvia ladoista. Matala pyramidikatto ei kauan pysynyt Intendentinkonttorin mallistossa. Jo Parikkalan kirkkoa varten vuonna 1812 konttori esitti mallia, jossa korkeahko lanterniini toimi ulkoisena katseenvangitsijana.³⁸

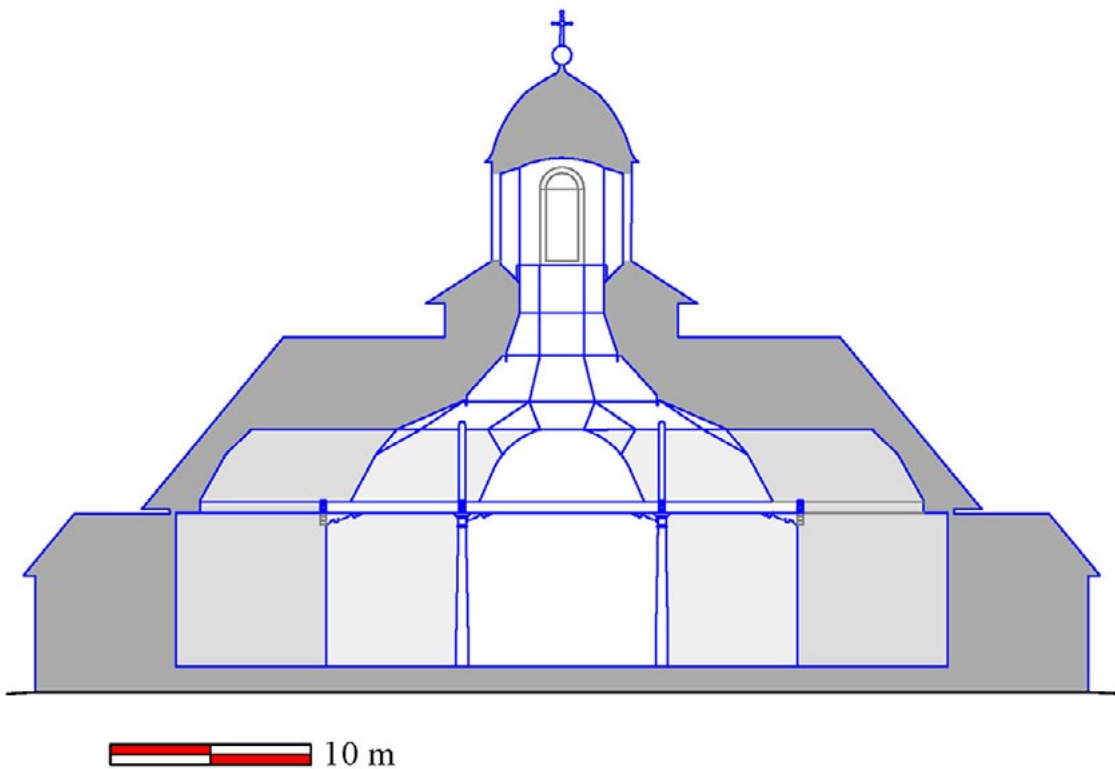
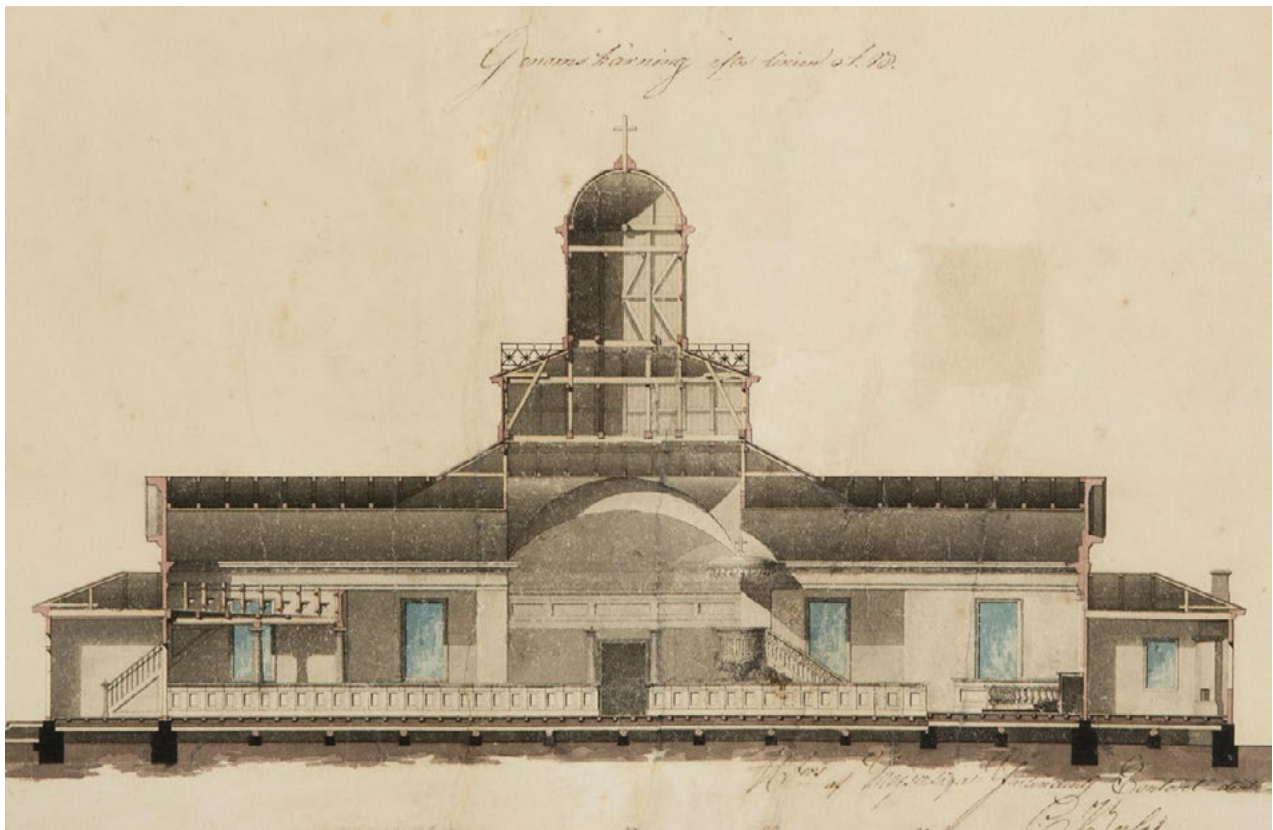
Rakenteet on Intendentinkonttorin kuvissa yleensä esitetty varsin ylimalkaisesti, joten

Matthias Salonen ja David Rahikainen sovittivat konttorin suunnitelmat itse kehittämiinsä konstruktioihin. Senaatin vahvistamia piirustuksia oli noudatettava, joten he modifioivat kirkkojaan Intendentinkonttorin esitysten suuntaan siten kuin itse katsoivat parhaaksi. He muun muassa joutuivat lisäämään kirkkosaliin kokonaan uuden rakenteellisen elementin: neljä pilaria kannattamaan katon keskiosaa (kuva 14).³⁹ Kangasniemen ja Mikkelin kirkkojen hirsirungot Matthias Salonen pystytti kor-

37 Tarja Kydén, *Suomen intendentinkonttorin kirkkoarkkitehtuuri 1810–1824: kustavilainen perinne ja suuriruhetinaskunnan uusi rakennushallinto*, Jyväskylä Studies in the Arts 64 (Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1998), 151 ff.

38 laa.187–1: Parikkalan kirkko 21.11.1812. Kansallisarkisto, Digitaaliarkisto, Rakennushallituksen piirustukset II. Piirustuksesta puuttuu intendentti Bassin allekirjoitus.

39 Matthias Salonen ja David Rahikainen, joiden kahtamoisiin tämä rakenteellinen muutos vaikutti, käyttivät pilareina kokonaisia puunrunkoja. Kun lamaan salvatut seinät painuivat, pystyt rungot säilyttivät pituutensa, jolloin nurkkasalvokset höllentyivät ja hirret alkoivat irrota toisistaan. Rakennusmestarit varautuivat tähän ilmiöön tekemällä pilarit seinän korkeusmittaa sopivasti matalammiksi ja asentamalla pilarien ja niiden kantaman vetoparruristikon väliin kiiloja, joita poistettiin sitä mukaa kuin seinät painuivat. Eeva Maija Viljo, *Puumalan kaksoisristikirkko* (Puumala: Puumalan seurakunta, 2015) 51.

Kuvat 15 a ja b. Yksityiskohta Intendentinkonttorin leikkauspiirustuksesta (14.5.1823) Puumalan kirkkoa varten (kuva: Mikkelin hiippakunta, Puumalan alue seurakunnan arkisto / Museokuva, kaikki oikeudet pidätetään) sekä Puumalan kirkon leikkaus (piirustus: Merja Härö 2023, kaikki oikeudet pidätetään).

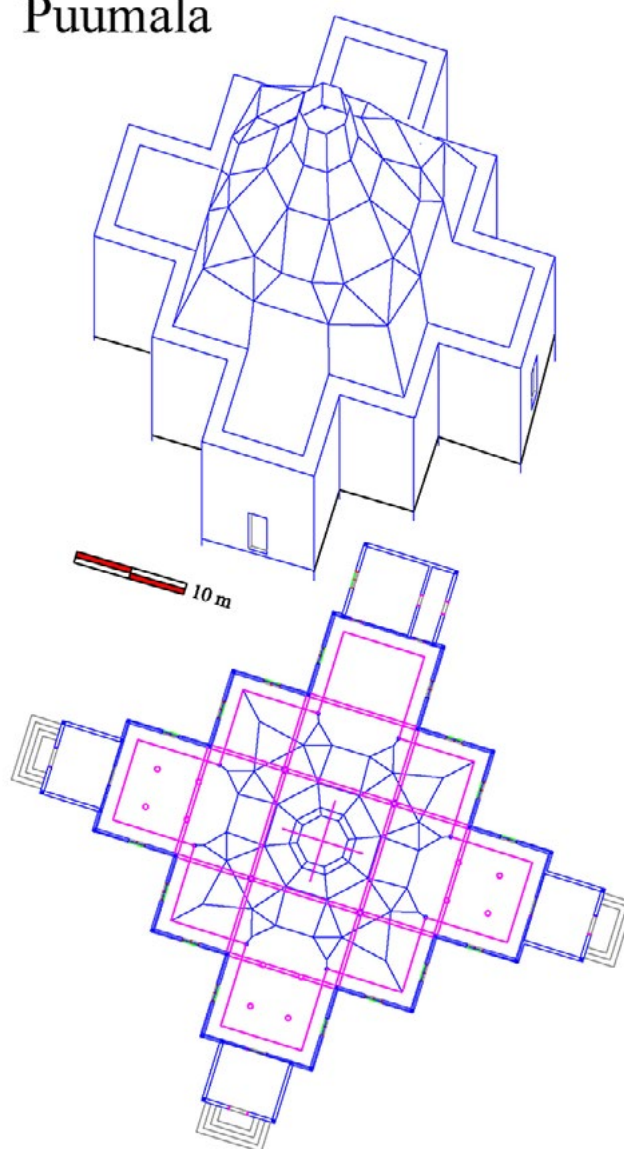
keammiksi, kuin mitä Intendentinkonttorin piirustukset näyttävät. Puumalassa Rahikainen otti kirkon virallisesta suunnitelmasta sopiviksi katsomiaan osia työnsä pohjaksi noudattaen näin laillisuutta, kun teki kirkkonsa “piirustusten mukaan”.

Todennäköisesti ensimmäinen Rahikkalan mestarien lanterniini, jonka ikkunoista päivänvalo todella valaisi kirkkosalia, oli David Rahikaisen Savitapaleelle 1827 pystyttämässä kaksoisristikirkossa. Dokumentteja tästä järjestelystä ei ole säilynyt, mutta se mainitaan pitäjänhistoriikissa vuodelta 1879.⁴⁰

Lähtökohtanaan Intendentinkonttorin piirustusten⁴¹ esittämä kaksoisristipohjakaava keskuspilareineen Rahikainen ja rakennustyöhön osallistuneet kirvesmiehet tekivät Puumalan kirkon ulkonäöltään suunnitelmaa mahtavamaksi. Pohjapinta-alaa pienennettiin sijoittamalla kirkkosali ja eteiset piirustusten antamiin päämittoihin. Koko rakennuksen korkeus torneineen otettiin piirustuksista, mutta katon ja seinien suhdetta muutettiin korottamalla ristivarsien katonharjat yhtä korkeiksi kuin seinien osuudet. Näin saatiin piilotettua tornin jalustaa ja katon alle lisää korkeutta kirkkosalin holville. Intendentinkonttorin esittämässä sisätilassa on ristivarsien laakeat holvaukset ulotettu keskuspilareihin, jolloin keskineliön nurkat jäävät holvien ulkopuolelle ja keskustan holvi on matala ja pimeä, kun taas Rahikaisen holvisto kohoaa kauttaaltaan seinien yläpuolelle huipentuakseen torniin aukeavaan lävistykseen (kuvat 15 a ja b,

kuva 16). Ikkunoiden järjestäminen kahteen tasoon liittää holvauksen lisäksi keskusneliön nurkat valon avulla tiiviimmin osaksi kirkkotilaa. Keskuspilareiden varaan tehdyt, vankat kolme hirsikertaa välikattoholvien yläpuolella yhdistettyinä ristivarsien kattojen pääkannattajiin tekevät mahdolliseksi keskeisen holvikupolin puhkaisun eli valoaukon avaamisen ja sen kautta tornin ikkunoista johdetun valon kirkkotilaan.

Puumala

40 A. Lindh, *Lyhykäinen historiallinen ja maantieteellinen kertomus Savitapaleen pitäjästä* (Viipuri, 1879), 19.

41 Päiväty 14.5.1823, Mikkelin hiippakunta. Puumalan alue seurakunnan arkisto, Puumala; Viljo, *Puumalan kaksoisristikirkko*, 35–36, k. 17–18; Lukkarinen, “Kirkkoarkkitehtuuri 1809–1865,” kuva s. 340. Kiitämme Puumalan seurakunnan suntiota, Pekka Huttusta hänen kirkon rakennetutkimuksissa antamasta avusta sekä valokuvista, joita olemme saaneet käyttää tutkimusmateriaalina, sekä Puumalan seurakunnan emerita kirkkoherraa, rovasti Helena Castrénia, joka on tehnyt tutkimuksemme mahdolliseksi.

Kuva 16. Puumalan kirkon periaatekaavio keskusneliön holvipinnoista ja holvikaavio. Piirustukset: Merja Härö 2023, kaikki oikeudet pidätetään.

Puumalan kirkon sisätilan muodostamisessa on olennainen vaikutus välikattoholvin fasetoitdulla siirtymällä neliöstä valoaukon oktagoniin (kuva 16). Lanterniin välikatossa on kullattu aurinko, joka näkyy kirkkosaliin välikattoaukon kautta. Järjestely on todennäköisesti suunnitellut sama kuin kaupunkipalossa 1821 tuhoutuneen Haminan Elisabetin kirkon “aurinkonäkymä”, johon Rahikainen oli varmasti ennättänyt tutustua ennen kuin kirkko paloi (kuva 17).

Kuva 17. Puumalan kirkon lanterniini kirkkosalista katsoen. Kuva: Merja Härö 2023, kaikki oikeudet pidätetään.

Päätelmiä

Vanhojen puukirkkojen sisätila jäsenyi kirkkotyyppin ja kiinteän sisustuksen sijoittelua koskevien määräysten mukaan. Kaikkien tässä käsiteltyjen kirkkojen muodot palautuvat Ruotsin 1600-luvun keskeiskirkkosuunnitelmiin, oli sitten kysymys pohjalaisista tai Vanhan Suomen kirkoista, monikulmaisista “pyörökirkoista”, sisäviisteisistä ristikirkoista tai kaksoisristikirkoista. Pohjalaisilla Rijfeillä oli paremmat mahdollisuudet seurata akateemisen arkkitehtuurin piirissä tehtyä kirkkosuunnittelua kuin Vanhan Suomen aikana kirkkorakennusmestarin asemaan päässeillä Salosilla, joiden sukukuntaan kuului myös David Rahikainen, Suomen viimeisiä talonpoikaisia kirkkorakennusmestareita. Kaksoisristikirkko olikin Rahikkalan rakennusmestareiden käsissä eräänlainen kansanrakennustaitoon integroitu jäänne, kunnes Suomen suuriruhtinaskunnan Intendentinkonttorin arkkitehdit tulivat hallinnon edustajina mukaan sen suunniteluun.

Merja Härö on arkkitehti, joka on työskennellyt rakennussuunnittelu- ja restaurointitehtävissä Museovirastossa ja omassa arkkitehtitoimistossa.

Eeva Maija Viljo on Turun yliopiston taidehistorian emeritaprofessori, joka on tutkinut Suomen 1700-luvun ja 1800-luvun arkkitehtuuria.

